

Vertrouwen en bestaanszekerheid: wensdroom of noodzaak?

Auteur: Roeland van Geuns
Eindredactie: Marleen Kruihof
Beeld omslag: Antoinette Grote Gansey
Vormgeving: Suggestie en Illusie
Contact: roelandvangeuns@ziggo.nl, Amsterdam

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:

© 2022, Roeland van Geuns

Inleiding

De actualiteit van de afgelopen maanden schreeuwt om aandacht voor groeiende armoede, exploderende betalingsachterstanden, toenemende ongelijkheid en de hevige maatschappelijke onrust die dat alles met zich brengt. Sla een willekeurige krant open of zet de tv aan en het gaat over inflatie, energieprijzen en allerlei vormen van armoede (van energiearmoede via vervoersarmoede tot menstruatiermoede). Tegelijkertijd stijgen de inkomens van CEO's tot ongekennde hoogtes. Wanneer het Nibud gelijk krijgt, komen in 2023 2,5 miljoen huishoudens in de financiële problemen. De voortekenen zijn slecht: inflatie op een recordhoogte van bijna 13%, koopkracht die ondanks overheidsmaatregelen in zowel 2022 als 2023 voor vrij grote groepen zal afnemen, het vooruitzicht dat zowel voedsel als energie duur zullen blijven, een dreigende recessie in Duitsland en dus hoogstwaarschijnlijk ook in Nederland, et cetera. Hoewel abstracte getallen voor de samenleving als geheel, op het niveau van individuele huishoudens zijn de gevolgen soms desastreus. Budgetten komen zelfs zonder eten en drinken onder de nul uit omdat de energierekening de maandelijkse bestedingsruimte inneemt.

Op Prinsjesdag heeft de rijksoverheid een omvangrijk pakket aan maatregelen afgekondigd om de zwaarste koopkrachtgevolgen van de energiecrisis en inflatie voor grote groepen af te wenden. Meteen werd duidelijk dat de effecten van die maatregelen niet voor alle huishoudens alle gevolgen zullen wegnemen en dat andere huishoudens overgecompenseerd zullen worden. Uitvoeringsinstanties (met name de belastingdienst) zijn niet in staat om voldoende maatwerk te leveren om over- en ondercompensatie te voorkomen. Daarnaast moet geconstateerd worden dat de Nederlandse overheid ten opzichte van een aantal andere landen relatief laat was. Opmerkingen aan het begin van de crisis als “we zullen allemaal een stukje armer worden” getuigen van een groot gebrek aan kennis van en empathie voor de groepen die toen al niet meer rond konden komen. Deze houding wordt gereflecteerd in de maatregelen die nu afgekondigd zijn. Een houding – getuige diverse enquêtes – die het toch al zeer lage vertrouwen van burgers in de Nederlandse overheid naar een nieuw dieptepunt heeft doen zakken. Tegelijkertijd moeten we constateren dat deze crisis niet wordt aangegrepen om een langetermijnvisie op een herziening van het belastingstelsel of nog fundamenteler over de relatie tussen burger en overheid te formuleren. Daarom hang ik mijn verhaal niet op aan die actualiteit van snel groeiende armoede, hoe belangrijk die ook is. Tegelijkertijd zijn de thema's bestaanszekerheid en vertrouwen kernbegrippen gebleken uit het debat over Troonrede en Miljoenennota. Het besef dat er iets fundamenteler aan de hand is dan ‘enkel’ een erg hoge inflatie en sterk stijgende energiekosten is er dus wel.

Vertrouwen en bestaanszekerheid: in dit essay ga ik in op deze begrippen die wat mij betreft aan de basis staan van een langetermijnvisie op de inrichting van onze samenleving en het herstel van de verstoorde verhouding tussen overheid en burger. Thema's die in de periode dat ik lector was naar mijn stellige overtuiging steeds belangrijker werden. De wijze waarop de politiek en de overheid in de (nabije) toekomst omgaan met bestaanszekerheid en vertrouwen zullen van grote betekenis zijn voor de spanningen in Nederland en daarmee voor hoe wij met elkaar samenleven.

Van CZ naar Californië

Eerst twee persoonlijke ervaringen die mijn kijk op het leven met een laag inkomen in Nederland de afgelopen tien jaar sterk beïnvloed hebben.

De eerste betreft een gesprek in 2014 met Manuel van der Hoek (destijds verantwoordelijk voor het debiteurenbeheer bij CZ) in het kader van het opzetten van de schuldeiserscoalitie. “Weet je wat het betekende toen de Raad van Bestuur van CZ besloot haar verzekerden te gaan vertrouwen?”, vroeg hij me. Deze vraag heeft de afgelopen jaren vaak door mijn hoofd gespoekt. Het eenvoudige antwoord is namelijk dat wanneer mensen – in dit voorbeeld dus verzekerden – die je vertrouwt niet betalen, ze dan klaarblijkelijk niet *kunnen* betalen. Dit ogenschijnlijk simpele besluit van CZ leidde vervolgens tot de nieuwe inrichting van haar debiteurenafdeling. Maar de betekenis was zo veel groter. Vijf jaar later publiceerde Rutger Bregman *De meeste mensen deugen* onder luid applaus; eindelijk eens iemand die uitging van een ander mensbeeld. Maar CZ had dit denken dus al vijf jaar eerder omarmd. Dat de benadering van mensen echt anders kan en zelfs beter uitpakt voor iedereen, drong in 2014 weer eens stevig tot mij door. Vreemd eigenlijk voor de sociaaldemocraat die ik - in hart en nieren - ben. Die gaan immers in beginsel uit van het goede in de mens.

Dan de tweede anekdote. In 2019 vertrok ik voor een sabbatical naar Californië. Ik zag daar de vele tentenkampen in Berkeley en San Francisco, een pijnlijk teken dat meer en meer mensen zich de meest basale basisbehoefte van een woning niet meer konden permitteren. Er is in de Verenigde Staten (VS) een onoverbrugbare kloof ontstaan tussen netto-inkomen en de meest noodzakelijke kosten voor levensonderhoud. Nu zullen mensen hier wellicht denken: “Ja maar zoiets kan je verwachten in de VS. Daar bestaat helemaal geen sociale zekerheid. Zo erg is het in Nederland allemaal niet.” Helaas is ook in Nederland het netto besteedbaar inkomen voor een groeiende groep huishoudens niet meer toereikend om de basale levensbehoeften mee te dekken. Deze mensen komen elke maand geld tekort.

Kapitaal boven mens

Laat ik eerst bestaanszekerheid en vertrouwen omschrijven en van cruciale context voorzien. Deze begrippen krijgen immers vorm en betekenis in de context van onze huidige maatschappij.

Bestaanszekerheid bestaat uit twee aspecten, namelijk de hoogte van het inkomen en haar duurzaamheid. Graag sluit ik aan bij de definitie van het basisbehoeftenbudget van het SCP. Het SCP omschrijft dit als het inkomen nodig voor het dekken van de minimale uitgaven van een zelfstandig huishouden aan onvermijdbare, basale zaken als voedsel, kleding en wonen. Ook de uitgaven aan andere moeilijk te vermijden posten, zoals verzekeringen en persoonlijke verzorging, zijn meegeteld. Met de duurzaamheid van bestaanszekerheid doel ik op de zekerheid dat het inkomen niet langer dan een of twee weken onder dat basisniveau zakt. Er is dus een garantie op inkomen op dat laagste niveau. Dat kan zijn in de vorm van werkzekerheid maar ook in de vorm van een doorlopend inkomen op dat minimale niveau.

Het definiëren van vertrouwen is ingewikkelder. Wanneer je gaat zoeken op internet krijg je een aantal elementen waar het gevoelsmatig om draait: eerlijkheid, afwezigheid van negatieve bijbedoelingen, betrouwbaarheid (ervan uit kunnen gaan dat de ander doet wat hij zegt te gaan doen), et cetera. De helderste omschrijving die ik vond is: “het geloof dat je op iemand kunt rekenen”. Vertrouwen is daarmee een relationeel concept, gebaseerd op het geloof in de goede intenties van anderen. Als mensen elkaar vertrouwen, verlopen samenwerkingen soepeler en zijn successen groter. Je bouwt vertrouwensdividend op. Slaat vertrouwen om in wantrouwen, dan trek je elkaars goede bedoelingen in twijfel, dan ontstaan er gevoelens van wederzijdse frustraties doordat afspraken niet worden nagekomen en is er achterdocht ten aanzien van het gedrag van de ander. Het vertrouwensdividend maakt dan plaats voor vertrouwensschuld. Het gaat er dus om dat iemand (u, ik, de burger) er op meent te kunnen bouwen dat de andere burger maar ook een organisatie of een abstracte actor als ‘de overheid’ doet wat die zegt te zullen gaan doen. Daarbij: het gaat ook om op elkaar kunnen bouwen. Niet steeds opnieuw zoeken naar bewijs dat iemand te vertrouwen is, maar hiervan uitgaan tot het tegendeel bewezen is.

De behoefte aan en het garanderen van bestaanszekerheid en het onderlinge vertrouwen van overheid en burgers zijn nauw met elkaar verbonden en sterk afhankelijk van de context waarbinnen ze aan de orde zijn. We leven nu eenmaal niet in een laboratorium. Een van de belangrijkste elementen in die context is dat we leven in een op de uitgangspunten van het kapitalisme gebaseerde, sterk geglobaliseerde economie. Er is sprake van vrij verkeer van kapitaal dat zich inmiddels mede dankzij de digitalisering met de snelheid van het licht over de aarde verplaatst. Dat heeft in combinatie met de vergaande, wettelijke bescherming van eigendom grote gevolgen voor mensen. Je zou zonder veel overdrijven kunnen zeggen dat mensen weliswaar beschermd worden door nationale en internationale wet- en regelgeving en verdragen, maar dat kapitaal in de westerse samenlevingen vrijwel onaantastbaar is geworden. Het feit dat kapitaal beter beschermd wordt dan arbeid, heeft vergaande consequenties voor met name die groepen burgers die niet over vermogen beschikken. Een van de belangrijkste gevolgen van deze ontwikkeling is dat een steeds groter deel van het vermogen in de wereld en dus ook in Nederland bij een steeds kleiner deel van de bevolking terecht komt. Daarmee wordt het belang van herverdeling steeds groter, maar lijkt dit ook meer en meer een utopie.

Direct in het verlengde van deze ontwikkeling liggen de veranderingen op de arbeidsmarkt, en dan met name haar flexibilisering en de daarmee gepaard gaande uitholling van de werk- en inkomenszekerheid voor grote groepen werknemers. Dat deze flexibilisering van de arbeidsmarkt veel grotere werk- en inkomensonzekerheid tot gevolg heeft gehad, moge inmiddels duidelijk zijn. Dat is uiteraard van grote invloed op de bestaanszekerheid van burgers.

Ten slotte noem ik de steeds snellere digitalisering van de samenleving. Deze digitalisering vraagt steeds meer van burgers en maakt hen tegelijkertijd steeds afhankelijker van de factor techniek. Veel burgers zijn niet of verminderd in staat die ontwikkeling te volgen wat leidt tot een vorm van uitsluiting en ook tot gevolg heeft dat veel mensen voorzieningen niet meer zonder hulp kunnen verkrijgen.

Hiermee heb ik enkele relevante contextelementen aangestipt, die zeker voor het realiseren van bestaanszekerheid zeer relevant zijn. Nu wil ik eerst vertrouwen en bestaanszekerheid apart behandelen en daarna de relatie tussen beide. Een spoiler geef ik alvast weg: willen we het leven van mensen met een laag inkomen die vaak ook anderszins een kwetsbare positie hebben versterken, dan zijn het herstellen van vertrouwen van die mensen in 'het systeem' en het garanderen van hun bestaanszekerheid noodzakelijke voorwaarden. Wanneer dat niet gebeurt volstaat een bezoek aan ons voorland de VS om de gevolgen te aanschouwen.

Vertrouwen

Wellicht vraagt u zich nu af of het wel nodig is om speciaal aandacht te besteden aan vertrouwen. Het is toch wel duidelijk dat er sprake is van een vertrouwensbreuk tussen burgers en overheid? Iedereen weet toch wat er bij de kinderopvangtoeslagenaffaire (KOT-affaire) is gebeurd? Het is toch duidelijk dat dat nooit zover gekomen zou zijn wanneer de wetgever niet had vastgelegd dat iedereen die een foutje maakt in een aanvraagformulier of in het voldoen aan de informatieverplichting aangemerkt zou worden als fraudeur en daar hard voor zou moeten bloeden? Toch is er alle reden om stil te staan bij het brede concept vertrouwen van burgers in de overheid maar vooral van de overheid in burgers. Ik behandel achtereenvolgens wat er fout is gegaan, wat er moet veranderen en hoe we dat zo snel mogelijk kunnen realiseren. De vertrouwenscrisis is immers veel groter dan de KOT-affaire en voert veel verder terug.

Wat ging er fout?

Vanaf wanneer en waarom is de sociale zekerheid en eigenlijk de hele dienstverlening vanuit de overheid ingericht vanuit wantrouwen in plaats van vertrouwen? Want dat dat zo is, zal toch niemand meer bestrijden. Het antwoord op de vraag is sterk afhankelijk van wie je de vraag stelt en in welk verband. Als halve econoom ben ik geneigd te beginnen bij het dominant worden van het neoliberale denken in de politiek en het neoklassiek economisch gedachtegoed. De invloed die de Chicago School kreeg in de jaren '80 kan nauwelijks onderschat worden. Conservatieve politici stonden in de rij om zich door economen als Milton Friedman te laten adviseren over de inrichting van hun economisch beleid. Supply Side economics was het denken waaraan deze politici zich laafden. In dit gedachtegoed moest de aanbodzijde van de economie (i.e. het bedrijfsleven) versterkt worden en dan zouden groei van het aantal arbeidsplaatsen en de koopkracht vanzelf volgen. Concreet betekende het dat de belastingen op met name winsten, vermogens en hoge inkomens verlaagd werden. Dit was niet gestoeld op de maatschappelijke werkelijkheid, maar op de voorspelling van econometrische modellen - en vooral omdat politici geloofden dat dat denken 'juist' was. Dat die voorspellingen in de praktijk nooit uitkwamen en dat die aanpak juist zeer schadelijk uitpakte voor grote delen van de bevolking, was niet interessant. Er was een rotsvast geloof in 'trickling down' van het profijt dat de bovenlaag genoot. Uiteindelijk zouden de kruimels daarvan ook bij de lagere klassen terecht komen. En zo niet, dan deden die niet genoeg hun best. Dit 'nieuwe' economische denken is nog steeds zichtbaar in de huidige politiek en in beleid. En ook de media is hier niet immuun voor gebleken.

Jesse Frederiks laat in zijn boek *Zo hadden we het niet bedoeld* haarfijn zien hoe politiek, media, rechterlijke macht en publieke opinie alle vanuit dit beleidsframe opereerden. De zogenaamde "Bulgaren-fraude" werd aangegrepen om de laatste 'mazen in de toeslagenwet' dicht te schroeien: iedere vorm van maatwerk werd voorkomen. Vervolgens werden de draconische gevolgen daarvan niet alleen door al die partijen getolereerd, maar ook gesanctioneerd en niet zelden toegejuicht. Je zou zonder veel overdrijven kunnen zeggen dat de KOT-affaire een logische en uiterste consequentie is van een pervers economisch en sociaal denken dat ook in Nederland dominant is geworden en waar vrijwel de hele politiek aan heeft meegewerkt. In dat verband is het dan ook behoorlijk opmerkelijk dat veel van de kritiek zich nu richt op het uitvoeringsapparaat van de belastingdienst en andere overheidsvoorzieningen. Hadden zij als loyale uitvoerders van het uitgestippelde en zelfs door de hoogste rechter gesanctioneerde beleid moeten zeggen:

hier werken we niet aan mee? Het zou mooi geweest zijn, maar de reactie zou ongetwijfeld geweest zijn: “Mond houden en uitvoeren.”

Herman Tjeenk Willink, zonder overdrijven een van de grotere denkers in Nederland op het terrein van de inrichting en het functioneren van de overheid, schetst in zijn boekje *Kan de overheid crises aan?* de oorzaken voor het geleidelijk aan steeds minder effectief opereren van de overheid. Hij legt daarmee ook een van de belangrijkste redenen voor het afnemende vertrouwen van burgers in overheid en politiek bloot. Ook hij legt de vinger op de zere plek van het dominante economisch denken vanaf de jaren '80. In zijn woorden: “Het streven naar een kleinere en goedkopere overheid die tegelijkertijd ook ‘beter’ zou zijn, heeft voor burgers een tegengesteld effect gehad: meer regels, meer formulieren, meer controle, meer kosten.”

Het is paradoxaal dat juist in de periode waarin sociale grondrechten in de Nederlandse Grondwet werden vastgelegd (1983) het afbouwen van diezelfde rechten begon; deels door de rechten zelf te beperken, deels door uitvoerders en uitvoeringsorganisaties steeds minder ruimte te geven voor maatwerk. Het spijt me achteraf dat ook ik daaraan – onbedoeld – heb bijgedragen. Zo heeft de Onderzoekscommissie Van der Zwan onze onderzoeksresultaten via herinterpretatie gebruikt om het oneigenlijk gebruik en misbruik van de bijstandswet grotelijks te overdrijven. Daarmee kwam de focus vooral en soms uitsluitend te liggen op wat er fout ging in de uitvoering in plaats van op het feit dat het veel vaker natuurlijk gewoon goed ging en de uitkeringen bij hen terecht kwamen die er recht op hadden. Ten onrechte ontstond het beeld van een uitvoering die er een potje van maakte.

Beleid in een bubbel

De alsmaar strengere en dwingender wet- en regelgeving had volgens Tjeenk Willink twee effecten: de uitvoerder werd steeds vaker een instrument dat beleid strikt moest uitvoeren in plaats van een professional met speelruimte voor maatwerk. Tweede effect was dat er steeds meer van de burger werd gevraagd.

Uitvoerders in het sociaal domein werden opgescheept met onuitvoerbare wetten en regels. Niet alleen werden de wetten gedetailleerder, maar de uitvoerbaarheid ervan werd de facto steeds minder een criterium bij het vaststellen ervan. Bovendien gingen politici zelden pal voor hun uitvoerders staan. Ook werd hulpverlening zo ingericht dat hulpverleners werden afgerekend op het aantal ‘cases’ dat ze behandelden en niet op het daadwerkelijke resultaat voor huishoudens. De ‘casus’ stond centraal in plaats van de mens.

Gevolg was dat sociale professionals zich door de politiek in de steek gelaten voelden en maar gewoon gingen doen wat gevraagd werd. Centraal in de taken van veel uitvoerders, met name die van sociale wetten, stond van oorsprong het helpen van mensen om de rechten te verkrijgen die hen zijn toebedacht. Tjeenk Willink schrijft: “De menselijke maat in het overheidsoptreden [...] komt niet terug zolang politici uitvoerders als machines blijven beschouwen die naar believen aan en uit kunnen worden gezet en na elk incident sneller moeten draaien.”

Het tweede gevolg, zo stelt Tjeenk Willink, was dat de burger zich meer moest verantwoorden en tegelijkertijd meer zelf moest doen. Onder de vlag van het begrip zelfredzaamheid of zelfregie (onder meer onderdeel van Welzijn Nieuwe Stijl in de WMO van Jet Bussemaker van de PvdA), moesten mensen het eerst maar eens zelf proberen te redden. Je zou achteraf ook kunnen zeg-

gen dat tegen veel te veel mensen – wellicht vanuit de beste bedoelingen – gezegd is: zoek het eest maar even zelf uit! Wanneer mensen dan uiteindelijk toch een beroep deden op de overheid waren zij verplicht om een onvoorstelbare hoeveelheid informatie en bewijsmateriaal aan te leveren; gegevens en bewijsmateriaal die vaak al lang bij de overheid bekend waren. Bovendien werd de uitleg en uitvraag meestal zo geformuleerd dat je op zijn minst een HBO-opleiding genoten moest hebben om te begrijpen wat er van je werd verlangd. De systeemwereld werd georganiseerd door en dus voor mensen met een theoretische opleiding.

In de praktijk bleek dat beleid en uitvoering steeds minder aansloten bij de leefwereld van burgers en dat beide dus bijdroegen aan de steeds grotere afstand tussen systeemwereld en leefwereld. In het beleid stelde wantrouwen en de uitvoerders werden gedwongen het 'gewoon maar uit te voeren'. Maar waarom groeide die kloof zo snel? Deels dus vanwege de dominante beleidstheorie. De combinatie van neoklassiek economisch denken en new public management (waarin de overheid en uitvoeringsorganisaties als bedrijf werden gezien) zorgde ervoor dat er eigenlijk steeds minder rekening werd gehouden met hoe mensen in elkaar zitten en hoe hun feitelijk gedrag verklaard kan worden. Inzichten vanuit de sociaal-psychologie en de gedragseconomie werden buiten de ministeries gehouden. Dat terwijl Daniel Kahneman al in 2002 de Nobelprijs voor (gedrags)economie ontving. Dit alternatieve denken kwam niet over de drempels van ministeries en gemeentehuizen. Binnenskamers werd het beleid uitgedacht door mensen met minimaal een HBO-opleiding met vaste banen en een grote mate van bestaanszekerheid. Het referentiekader en de leefwereld van beleidsmakers en ambtenaren verschilden in vrijwel alle opzichten van die van de mensen voor wie beleid 'bedacht' werd. Zelden of nooit vroegen zij zich af hoe de leefwereld van de mensen voor wie het beleid ontwikkeld werd er eigenlijk uit zag. Ook werden mensen uit 'de doelgroep' zelden betrokken bij het maken van beleid. In termen van tegenwoordig: "Mensen in de ene bubbel bedachten regels voor mensen in heel andere bubbels."

Een voorzet

Dit roept de vraag op: "Wat moet er dan anders?" Het eenvoudige antwoord is in 2014 al gegeven door de Raad van Bestuur van CZ en gelukkig onlangs omarmd door Minister voor Armoede Carola Schouten in haar brief aan de kamer over de herijking van het handavingsinstrumentarium: "Ik hanteer bij de herijking van het handavingsinstrumentarium het uitgangspunt dat de meeste mensen het goede willen doen. Ik ga uit van vertrouwen." Wie had ooit kunnen denken dat een minister in een kabinet Rutte zegt "De meeste mensen deugen".

Maar zijn we er dan met het veranderen van de visie? Natuurlijk niet. CZ heeft laten zien dat het afkondigen van een visie betekent dat je vervolgens moet investeren in het uitvoeren van die visie. Dat betekent nogal wat bij de overheid. Het betekent veel meer dan bij een bedrijf. Wetten en regels moeten worden aangepast, de hele uitvoeringsorganisatie moet anders gaan denken en handelen, de communicatie met de burgers zal anders moeten, et cetera.

Hoe ziet die andere wetgeving en uitvoering er dan straks uit? Ik kan hier geen snelle blauwdruk geven, want dit is geen simpele opdracht. De vormgeving en inhoud van het nieuwe beleid en de uitvoering zal in nauwe samenspraak met uitvoerders en doelgroepen tot stand moeten komen. De wetgever kan de moreel-ethische en juridische kaders scheppen, maar het hoe zal in de uitvoering vorm moeten krijgen. Maar ik geef wel een voorzet: bijvoorbeeld een verstrekking

van bijstandsuitkeringen op basis van een verklaring van de betrokkene dat hij/zij aan de eisen voldoet. Die eisen worden dan niet in juridische termen uitgeschreven, maar op een simpele manier in A2 taal of in eenvoudige filmpjes. Iemand verklaart aan die eisen te voldoen en binnen enkele dagen heeft de betrokkene zijn eerste uitkering. Géén zes tot acht weken meer maar binnen enkele dagen. Wanneer iemand zegt aan de eisen te voldoen vertrouwen we die persoon. Wel wordt iemand gewezen op wat er gebeurt wanneer die persoon niet de waarheid spreekt. Ook in de sociale verzekeringen kan veel meer vanuit vertrouwen gehandeld worden. Het vergt echter wel een volledige verandering van de mindset bij uitvoerders. Dat zal een zeer forse scholingsinvestering vragen. We moeten daarbij ook eerlijk zijn: niet alle uitvoerders zullen die mentaliteitsverandering kunnen of willen meemaken.

Kortom: het sturen van een brief met een andere visie is het eenvoudigste onderdeel van de verandering. Ik denk dat ik niet extreem pessimistisch ben wanneer ik zeg dat de noodzakelijke verandering wel eens tien jaar zou kunnen kosten. Kan het sneller, vast wel. Is daar de politieke wil voor aanwezig? Ik help het u en mijzelf hopen en ik hoop het vooral voor al die burgers die nu nog steeds te maken hebben met de vele regels en de uitvoeringspraktijk waarin wantrouwen leidend is. Hoe kan dat anders en sneller? Daar kom ik aan het eind van mijn verhaal op terug. Want juist daar ligt de verbinding met het belang van bestaanszekerheid.

Bestaanszekerheid

En dan het tweede element: ook hierbij ga ik eerst in op de vraag wat het probleem eigenlijk is. Ik heb bestaanszekerheid al eerder gedefinieerd. Het is dus meer dan armoede. Daar waar armoede volgens de definitie van het CBS vanaf 2015/2016 is afgenomen, is de bestaansonzekerheid toegenomen. De afgelopen tien tot vijftien jaar is er een groeiende groep Nederlanders die te maken heeft met een afnemend netto besteedbaar inkomen; een inkomen dat veelal ook nog eens onzeker is. Dat laatste heeft vooral te maken met het afnemen van de werkzekerheid. De financiële crisis van 2008 met de daaropvolgende economische crisis heeft in grote mate bijgedragen aan het afbouwen van werkzekerheid voor heel veel mensen, met name van mensen met een praktische opleiding of zonder opleiding. Het aantal flexbanen nam in Nederland tussen 2003 en 2019 toe met ruim 800.000 mensen tot een totaal in 2019 van 1,9 miljoen.

Kwetsbaarheid

Kim Putters wees er bij zijn afscheid van het SCP in 2022 op dat 20% van de Nederlanders structureel in een achterstandspositie met werk- en inkomensonzekerheid, armoede, schulden en een stapeling van problemen rond gezondheid en in het sociale leven leeft. Daarvan werd door het SCP 8,7% (tegen 13% in 2014) tot het precariaat gerekend. Deze groep wordt vooral gekenmerkt door de combinatie van onzekerheid over duur en omvang van hun arbeidscontract en – daarmee – een laag en wisselend inkomen. Die kleine 9% in Nederland is – in vergelijking met het VK (15% in 2015) – relatief laag. Tegelijkertijd is dit vermoedelijk een onderschatting van de groep die structureel in een kwetsbare positie verkeert. Ik heb al vaker gewezen op die groepen die bovengemiddeld geconfronteerd worden met de paradox tussen hun eigen mogelijkheden en vermogens en de eisen die de samenleving en overheid aan met name die groepen stellen. Reeds in mijn lectorale rede van 2013 gaf ik aan dat we in beleid en uitvoering moeten differentiëren en vooral (ook) rekening moeten houden met het feit dat sommige mensen nu eenmaal minder vaardigheden hebben dan andere. Toen wees ik vooral nog op het inspelen op en beïnvloeden van gedrag. Ik wil dat hier scherper formuleren. Niet alleen gedrag is van belang. Wellicht nog veel belangrijker zijn de onmogelijkheden van grote groepen in de samenleving om op kortere termijn ander gedrag te gaan vertonen of om te gaan met de eisen die de samenleving en overheid stellen.

Ik denk daarbij aan:

- Huishoudens met een structureel zeer laag inkomen, dat wil zeggen op bijstandsniveau al dan niet in combinatie met schulden (zo'n 8-10% van de bevolking);
- Mensen met een lichte of zwaardere verstandelijke beperking (toch zo'n 15% van de bevolking)
- Mensen met beperkte basisvaardigheden waaronder lezen, schrijven, rekenen, omgaan met de digitale wereld et cetera (vermoedelijk zo'n 20-25% van de bevolking);
- Mensen met een lichte of zwaardere psychische aandoening (20% volgens Trimbos instituut);
- Mensen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering (een kleine 5% van de bevolking; UWV)
- Ouderen en mensen met een ernstige chronische ziekte;
- En verder in omvang kleinere groepen zoals dak- en thuislozen en ongedocumenteerden die vaak helemaal geen mogelijkheden hebben om op eigen kracht weer op de been te komen.

Natuurlijk overlappen deze groepen in meer of mindere mate. Velen uit deze groepen hebben echter ook te maken met een precare materiële situatie die gecombineerd wordt met beperkte mogelijkheden daar op eigen kracht structureel uit te breken (via bijvoorbeeld – goed – betaald werk) en een of meer bijkomende zaken die belemmerend uitwerken op een zelfstandig en economisch onafhankelijk bestaan.

Wanneer mensen te maken hebben met de cumulatie van deze zaken dan wordt in het beleidsjargon en de uitvoering gesproken over multiproblemuishoudens. Ook ik heb die term veelvuldig gebruikt. Je ontkomt nu eenmaal niet snel aan het beleidsframe waarin we allemaal zitten. Toch wil ik graag gezegd hebben dat voor een deel van deze huishoudens er weliswaar sprake is van een veelheid van problemen, maar dat dominant is dat ze geen uitweg (meer) zien omdat ze eenvoudig niet over de middelen beschikken die ze nodig hebben voor de bevrediging van de meest basale levensbehoeften. Graag verwijst ik naar het interview met straatarts Michelle van Tongerlo uit Rotterdam in de Volkskrant van 18 augustus 2022. Zij vertelt over haar praktijk: “Ik zie mijn patiënten echt veranderen als ze meer steun krijgen. Je moet niet helpen door te praten, dat komt later wel, je moet eerst vragen wat iemand nodig heeft. En dat is vaak gewoon extra geld of praktische hulp.”

Naast deze groep kwetsbaren van dus minimaal 20% is er een groep die deel uitmaakt van de brede middengroep die te maken heeft met een minder grote bestaanszekerheid dan vroeger. Dat kan om een aantal redenen zijn, al dan niet in combinatie met elkaar: onvoldoende financiële buffers om tegenvallers mee op te vangen zoals een eigen risico van de zorgverzekering, een eindafrekening van de energieleverancier, een systematisch steeds hoger wordende huur, tegenvallende mogelijkheden om een hoger inkomen te realiseren, cumulatie van kosten in verband met chronische ziekte, et cetera. De groep wier bestaanszekerheid objectief of subjectief onder druk staat is dus groter dan de 20% van Putters. Denk aan de waarschuwing van het Nibud dat een derde van alle huishoudens in de financiële problemen terecht kan komen als gevolg van de hoge inflatie en de sterk gestegen energiekosten.

Deze financiële onzekerheid is misschien wel een van de belangrijkste redenen voor de aanwezige onrust in de samenleving. Velen hebben deels nog het beeld in hun hoofd van de welvaart, groei en bestaanszekerheid van voor 2008. Maar mensen ervaren ook een toenemende veel bredere onzekerheid: werk, inkomen, huisvesting, leefstijl et cetera: vrijwel alles lijkt te moeten veranderen. Recentelijk is daar de hoge inflatie bijgekomen die – zo weten we uit de geschiedenis – altijd een grote mate van onzekerheid met zich mee brengt. Vrijwel alle crises hebben een structureel karakter en vragen een lange termijn antwoord. Mensen zien echter vooral beleid gericht op korte termijn oplossingen van crises waar geen samenhangende, consistente visie aan ten grondslag ligt. Beleid is zo niet consistent of voorspelbaar; het sterk wisselende karakter van beleid draagt bij aan onzekerheid. Dat is zeker niet bevorderlijk voor het vertrouwen van mensen in diezelfde overheid. Op het brede beleidsterrein van ongelijkheid, inkomen en schulden zou dit betekenen dat we moeten streven naar een gegarandeerde minimale bestaanszekerheid, continuïteit in inkomen (dus geen breuken tussen de verschillende soorten inkomens met alle risico's op schulden van dien) en meer werk- of zelfs baan zekerheid.

Schuldrust

In welke richting moeten we kijken voor oplossingen? Is het zo dat de problemen van het precariaat en lagere-inkomens-middengroepen als sneeuw voor de zon verdwijnen wanneer ze 'gewoon meer geld' zouden hebben? Natuurlijk is dat niet altijd het geval. Een deel van de vraagstukken waar deze huishoudens mee kampen, staan daar los van. Meer geld betekent niet meteen dat relatieproblemen zijn opgelost of dat de wachtlijst voor jeugdzorg of GGZ verdwenen is. Wel is het zo dat het oplossen van de materiële nood, of dat nu een te laag inkomen is of de aanwezigheid van schulden, direct bijdraagt aan het vergroten van het welzijn van betrokkenen.

Vanuit het lectoraat Armoede Interventies hebben we dat laten zien in de onderzoeken naar Van Overleven naar Leven (2022), naar Uit het Krijt (2022) en naar het afkopen en kwijtschelden van schulden bij mensen met GGZ-klachten in Amstelveen (2022). De pilot in Amstelveen waar de schulden van mensen met psychische klachten gesaneerd werden en vervolgens meteen werden afgekocht door de gemeente illustreerde op zeer kleine schaal wat dat doet met het welbevinden van de betrokkenen. Dat ging sterk vooruit waardoor mensen weer een doel in hun leven zagen. Ze kregen weer energie om dingen op te pakken wat uiteindelijk ook positief uitpakte op hun klachten. Ook bij het Sociaal Hospitaal van IPW in Den Haag zagen we eenzelfde beeld. Inmiddels heeft ook het Centraal Planbureau laten zien dat er een rechtstreeks verband is tussen het hebben van grote schulden en de kosten voor een GGZ-behandeling.

Alleen al op basis van dergelijk onderzoek zou gekozen moeten worden voor het vergroten van bestaanszekerheid, het verhogen van het daarvoor noodzakelijke inkomen. Wanneer we kijken door deze bril zouden we op veel grotere schaal moeten overgaan tot het kwijtschelden van schulden. Ten bate van de door de KOT-affaire getroffen huishoudens wordt daarmee nu bij veel huishoudens ervaring opgedaan. Niet alleen zal dit naar mijn stellige overtuiging precedentwerking gaan krijgen, maar ook is het de moeite waard te kijken naar wat die kwijtschelding betekend heeft voor de betrokkenen. Het zou daarbij extra interessant zijn te onderzoeken of er sprake is van uitlokking. Je kunt namelijk nu al de argumenten tegen kwijtschelding horen: wanneer mensen weten dat hun schulden uiteindelijk kwijtgescholden worden, is er helemaal geen rem meer om schulden te maken. Uitgaande van het feit dat de meeste mensen deugen (Bregman, Schouten) en dat de betalingsmoraal in Nederland nog steeds hoog is, zou dat wel eens heel erg mee kunnen vallen. Maar als onderzoeker zeg ik natuurlijk ook dat we naar het empirisch bewijs moeten kijken: dus laten we dat vooral grootschalig doen bij de KOT-getroffenen. Ik noem alvast op voorhand: de empirische data die we tot nu toe hebben, wijzen niet in de richting van perverse reacties op enige substantiële schaal wanneer schulden worden kwijtgescholden of inkomens worden verhoogd.

Vertrouwen en bestaanszekerheid in samenhang

Na apart aandacht besteed te hebben aan vertrouwen en bestaanszekerheid wil ik nu ingaan op de relatie tussen beide. Wat hebben ze met elkaar te maken en waarom is die relatie belangrijk voor overheid, uitvoering en uiteraard ook burgers?

Schaamte bij hulp

In de afgelopen 40-50 jaar heeft de Nederlandse overheid in haar handelen richting burgers steeds meer en vaker benadrukt haar burgers en dan vooral die burgers die een beroep doen op overheidsvoorzieningen, niet te vertrouwen. In het feitelijk handelen van overheid en uitvoeringsorganisaties kreeg burgers steeds meer te maken met verantwoordingsverplichtingen. Die burgers konden vervolgens tot geen andere conclusie komen dan dat zij gewantrouwd werden. Dat veroorzaakte vervolgens wantrouwen richting de overheid, terugtrekken (geen ondersteuning meer aanvragen) en niet zelden cynisme. Wanneer dat tot gevolg heeft dat mensen geen beroep meer doen op de materiële ondersteuning waar ze recht op hebben – en er is meer dan incidenteel bewijs dat dit het geval is – dan komt hun bestaanszekerheid als gevolg daarvan verder onder druk te staan. Bovendien heeft het uitgaan van zelfredzaamheid in de dienstverlening van de overheid als neveneffect dat mensen die zich moeten beroepen op ondersteuning, zichzelf ‘schuldig’ of ‘niet goed genoeg’ voelen; zij gaan zich dus nog meer voor hun situatie schamen dan dat bij armoede- en schuldenproblematiek sowieso al het geval is. Ook die schaamte draagt bij aan terugtrekken en geen beroep doen op ondersteuning. Bovendien voelen deze mensen zich zo weinig erkend in hun kwetsbaarheid en problemen – ook dit draagt weer bij aan het voelen én nemen van afstand en de beschadiging van vertrouwen.

Kortom: alleen al het feit dat het vertrouwen van de overheid in burgers afneemt, vervolgens het vertrouwen van burgers in de overheid afneemt en dat als gevolg daarvan mensen minder een beroep doen op voorzieningen leidt tot een verdere afname van bestaanszekerheid.

Deze constatering betreft dus vooral het overheidsvertrouwen in de mensen die het meest een beroep op de overheid doen. Voor de burgers uit de ‘bovenlagen’ van de samenleving (dat zijn dus de mensen die niet tot de kwetsbare ‘onderlaag’ of de middengroepen behoren) is er van een dergelijke tendens nauwelijks sprake. Deels omdat zij er niet mee te maken hebben: ze doen nauwelijks een beroep op de overheid. Deels omdat in de wet- en regelgeving juist mogelijkheden zijn vastgelegd om minder aan de beoogde werking van de wetgever gehoor te hoeven geven. Daarmee doel ik natuurlijk op de uitgebreide mogelijkheden voor de rijksten en voor grote ondernemingen om te ontkomen aan de bijdrage die gevraagd wordt aan het in stand houden van de Nederlandse recht- en verzorgingsstaat. Ik wees aan het begin van mijn betoog al op de bijna onaantastbare positie van kapitaal en vermogen in Nederland.

We zien dus dat mensen die te maken hebben met afnemende bestaanszekerheid, met name de meest kwetsbaren onder ons, tevens het meest te maken hebben met het geïnstitutionaliseerde wantrouwen vanuit de overheid. Deze sterke relatie tussen vertrouwen en bestaanszekerheid maakt het cruciaal ook beide in onderlinge samenhang aan te pakken.

Bestaanszekerheid vergroot vertrouwen

Nu we gezien hebben dat bestaanszekerheid en vertrouwen elkaar beïnvloeden én door dezelfde achterliggende ideeën en ideologieën ‘ingevuld’ worden, is de vraag hoe de ontwikkeling richting (nog) meer wantrouwen en bestaansonzekerheid gekeerd kan worden. Want dat dat noodzakelijk is om maatschappelijke onrust en ongelijkheid te voorkomen, moge duidelijk zijn.

Het bieden van bestaanszekerheid kan een belangrijk onderdeel zijn van het herstellen van vertrouwen van mensen in de overheid. Onderdeel daarvan is dat diezelfde overheid bij het bieden van bestaanszekerheid haar burgers ook vertrouwt - zoals CZ haar verzekerden. In 2019 wees ik er al op dat leidende theoretische inzichten in de sociaalpsychologie een stevige onderbouwing geven voor een beleid gericht op het bieden van bestaanszekerheid. In een bijdrage aan Sociale Vraagstukken van 2019 heb ik in dat kader laten zien dat er uitbundig bewijs is voor de Self-Determination Theory (SDT) of in het Nederlands de zelfregulatietheorie. Deze theorie stelt dat ieder mens drie psychologische basisbehoeften heeft, namelijk aan autonomie, aan betrokkenheid of verbondenheid en aan zich competent voelen (erkenning). De grondleggers van deze theorie, Deci en Ryan (2017), zeggen echter ook dat om aan het realiseren van deze behoeften toe te komen er in het algemeen wel een minimale bestaanszekerheid of materiële veiligheid noodzakelijk is; is die er niet dan staat het realiseren daarvan voorop. Daarnaast beschrijven zij hoe het gevoel van veiligheid een noodzakelijke voorwaarde is voor het realiseren van de drie basisbehoeften. Een bouwsteen van die veiligheid is vertrouwen. De veiligheid kan alleen structureel ervaren worden wanneer voorspelbaarheid onderdeel is van het te verwachten handelen binnen een relatie. Vertrouwen is daarmee niet alleen een geloofskwestie maar ook een sociaalpsychologisch concept. Er is veel onderzoek naar gedaan dat telkens aantoonde dat vertrouwen relationeel tot stand komt waarbij het gaat om wederkerigheid.

In de afgelopen tien jaar is duidelijk geworden dat er in het begrijpen van de gevolgen van armoede en schulden in het verleden veel te weinig aandacht besteed is aan de gedragsdimensies daarvan. Voor zover die aandacht er was, ging die vaak uit van verkeerde mensbeelden in plaats van wat we weten over menselijk gedrag. We hebben veel beter geleerd te begrijpen hoe mensen handelen in situaties van armoede en schulden en waarom. De SDT is daarvan een belangrijk onderdeel, maar uiteraard mag de psychologie van de schaarste ook niet onvermeld blijven. We zijn er achter gekomen dat we de inzichten van de brede gedragsleer nodig hebben om gedrag in situaties van financiële schaarste te begrijpen maar ook dat die cruciaal zijn bij het ontwikkelen van interventies gericht op de ondersteuning van mensen om uit armoede te komen. In die zin kan de bijdrage van de gedragsleer aan het veld van armoede en schulden niet onderschat worden. Wel moeten we blijven oppassen dat we door die invalshoek te benadrukken niet gaan vergeten dat een minimale gegarandeerde bestaanszekerheid ook een noodzakelijke voorwaarde is om zelfregulatie of zelfregie van en bij mensen mogelijk te maken. Sociale professionals kunnen mensen dus heel goed ondersteunen bij het vergroten van hun zelfregie en redzaamheid, maar die nieuwe situatie zal niet structureel worden wanneer de bestaanszekerheid permanent onder druk staat of bedreigd wordt. Ik geef een voorbeeld: het kan toch echt niet de bedoeling zijn dat mensen die in een schuldregeling zitten beter in de bijstand kunnen blijven zitten dan weer te gaan werken, alleen al omdat ze door te gaan werken gevaar lopen weer in de schulden terecht te komen. Ik wil daarmee zeggen dat we in de persoonlijke begeleiding van kwetsbare mensen hun natuurlijke behoefte aan materiële bestaanszekerheid altijd als uitgangspunt moeten nemen. Kunnen we die niet bieden, dan lopen zij een reëel gevaar om weer in de problemen terecht te komen juist door hun gedrag te veranderen. Daarmee kom ik op de rol van de professional in het geheel.

Professionals, vertrouwen en bestaanszekerheid

Bewezen effectieve interventies

Zo komen we uit op het handelen van de sociale professionals die zich dagelijks richten op de ondersteuning van mensen in kwetsbare posities. Ook de rol van de sociale professionals is een belangrijke sleutel tot verandering. Het zijn die professionals die op de hogescholen opgeleid worden en waarvoor lectoraten mede hun onderzoek doen. Ik heb in de richting van het werkveld, de professionals en het HBO een aantal oproepen:

- Allereerst en veruit de belangrijkste: versterk de emancipatoire rol van de sociale professional. De sociale professional (maatschappelijk werker, schuldhulpverlener, jeugdzorgmedewerker) is de afgelopen decennia te veel een instrument van uitvoering en wetgever geworden. Daarmee zijn de mogelijkheden om daadwerkelijk naast burgers te gaan staan en hen effectief te ondersteunen sterk afgenomen. Leid sociale professionals op die in de eerste plaats kritisch staan ten opzichte van het systeem en in beginsel de kant van de kwetsbare burger kiezen.
- De tweede oproep is aan de uitvoeringsorganisaties: stel je uitvoerders in staat die rol te spelen en degradeer ze niet tot mensen die vooral vinkjes zetten en taken uitvoeren. De sociale professional heeft toch uiteindelijk als eerste missie om – ik herhaal het – naast de burger te gaan staan die zich in een kwetsbare positie bevindt. Te vaak zijn professionals nu uitvoerders van wetten ongeacht de gevolgen die dat voor de betrokkenen heeft. Indien dat het geval is: stimuleer de professional knelpunten en onrechtvaardige situaties te signaleren.
- Ten derde zou ik de professionals willen oproepen: ga naast die burger staan en schreeuw het van de daken wanneer je stuit op de ongewenste uitwerking van wet- en regelgeving; of die nu uit Den Haag komt, uit de gemeente waarin je werkt of vanuit je eigen organisatie. Wellicht kan je regels niet meteen veranderen, maar wanneer je niet signaleert of en hoe burgers in de knel komen, duurt het veel te lang totdat er wat verandert. Vermoedelijk is het hiervoor overigens nodig dat sociale professionals zich (gaan) organiseren zodat ze zich veel meer en vaker collectief kunnen uiten. Dat zorgt voor een sterkere positie die eraan bijdraagt dat er meer en vaker naar de uitvoerders geluisterd wordt.

Verder zouden sociale professionals zich natuurlijk in hun werk zo veel mogelijk moeten baseren op bewezen effectieve interventies en deze zo methodisch mogelijk moeten uitvoeren. Gelukkig zien we dat steeds meer organisaties daarvan overtuigd zijn. Toch wil ik ook wel een kritische noot kraken op dat terrein; iets waar ik me de afgelopen 10-20 jaar steeds weer over verbaasd heb. Hoe kan het zijn dat uitvoeringsorganisaties tot in de kleinste details voorschrijven welke gegevens allemaal geregistreerd moeten worden, maar tegelijkertijd zeggen dat de professional zelf maar moet weten *hoe* hij het werk uitvoert. In dat verband wil ik een citaat aanhalen uit een interview dat ik deed bij een grote welzijnsorganisatie. Ik vroeg de gespreksgenoten of er binnen de organisatie ook met bepaalde methodieken gewerkt werd. Dat werd beaamd: “Zeker, natuurlijk doen we dat.” Dat verbaasde me omdat dat in de materiële hulpverlening in Nederland ten tijde van dat interview helemaal nog niet gebruikelijk was. Dus ik vroeg welke methodiek

of methodieken men dan zoal hanteerde. Het antwoord: “Ja dat kan ik niet zo zeggen, want dat hangt van de professional af”.

Ik vertel dit niet omdat het grappig zou zijn. Ik vertel het omdat ik me vanaf dat moment steeds meer afvroeg hoe het kan dat een organisatie niet kiest voor een methodiek en vervolgens samen met de professionals – uiteraard – periodiek vaststelt of iedereen de methodiek wel goed in de vingers heeft en naar behoren uitvoert. Of dat nu gaat om motiverende gespreksvoering of over een veel bredere interventie als Vroege Interventie bij Psychose (een re-integratie-aanpak). Dit zijn bewezen effectieve interventies, waarvan min of meer duidelijk is wat de ideale manier van uitvoering en toepassing is. Dus dan moet je de uitvoerders binnen de organisatie toch daarop monitoren en corrigeren waar nodig? Helaas ken ik maar weinig organisaties waar dat daadwerkelijk op hoog niveau gebeurt. Te vaak worden de professionals aan hun lot overgelaten en vooral afgerekend op de ‘productiviteit’ in plaats van op de effectiviteit van hun handelen. Daarnaast herhaal ik de oproep aan uitvoeringsorganisaties en professionals: neem afscheid van het not-invented-here-syndroom dat Nederland teistert. Er zijn uiteraard altijd lokaal specifieke factoren waarmee rekening moet worden gehouden. Maar dat betekent niet dat iets dat in – bijvoorbeeld – Amersfoort effectief is niet in Amsterdam zou werken. Leer van elkaar en versnel daarmee de verandering in plaats van steeds weer het wiel zelf uit te willen vinden.

Een laatste oproep

Dan een laatste element dat in dat professioneel handelen cruciaal is: het bewaken van de bestaanszekerheid van de burgers waar professionals mee te maken hebben. Wat mij de afgelopen tien jaar ook steeds weer is opgevallen, is dat een fors deel van de sociale professionals handelingsverlegen is wanneer het gaat om de financiën van hun cliënten. Soms leek het erop dat zij minder moeite hebben met het bespreken van opvoedproblemen of huiselijk geweld dan met de vraag of iemand wel kan rondkomen en of iemand wel gebruik maakt van alle voorzieningen die er zijn. Dat is jammer, want het is vaak een ‘quick win’ voor het huishouden en het geeft de professional de gelegenheid snel iets te doen waardoor het huishouden meteen resultaat ziet. Wellicht dat hier in de opleidingen meer aandacht voor moet zijn; ten eerste voor wat er op dit terrein te bieden is aan huishoudens; en ook hoe je dat gesprek met huishoudens die van een laag inkomen moeten rondkomen moet voeren - met oog voor zaken als schaamte, uitstelgedrag en de menselijke neiging om de toekomst rooskleuriger te zien dan die soms is.

Het vergroten van vertrouwen van burgers in de overheid en de uitvoering in het sociaal domein in het algemeen en het bijdragen aan een minimale bestaanszekerheid is dus niet alleen een opgave van beleidsmakers en politici, maar ook uiteindelijk van de uitvoerders. Zij kunnen het echter niet zonder dat de systeemwereld wordt aangepast. Het is een samenspel waarin de professional de afgelopen jaren te vaak kop van jut is geweest en waarin beleidsmakers en politici zich vooral gericht hebben op het reageren op incidenten door nieuwe wetten en regels af te kondigen. Het is een goed teken dat minister Carola Schouten het uitgangspunt dat de meeste mensen deugen heeft omarmd. Zij heeft een aantal beleidsvoornemens aangekondigd die wijzen op een forse breuk met het beleidsverleden. Tegelijkertijd zal ook hier de “proof of the pudding in the eating” zijn. Het gaat zowel om de details straks als om welke grote lijnen wordt uitgezet. Gaan we echt richting een garantie van een bestaansminimum in Nederland en wordt wet- en regelgeving daaraan aangepast? Gaan we echt meer ruimte geven aan de professional om maatwerk te bieden? Gaat de overheid stoppen met zich bemoeien met het hoe en beperkt zij zich tot het wat?

Ik zou daarom willen afsluiten met een oproep aan de rijksoverheid en landelijke politiek:

- Verhoog het niveau van het sociaal minimum en het wettelijk minimumloon substantieel. De noodzaak hiervan is groter dan ooit, gegeven de inflatie van 17% en de stijging van de energiekosten die voor veel huishoudens straks nog eens in de 200-300% dreigt te lopen. De nu aangekondigde maatregelen ter compensatie van de energieprijsstijgingen en met name de verhoging van sociaal minimum en wettelijk minimumloon met 10% per 1 januari 2023 zouden wel eens onvoldoende kunnen zijn om te voorkomen dat huishoudens tot aan modaal in de financiële problemen terecht komen.
- Steun initiatieven en experimenten gericht op het geheel kwijtschelden van schulden. De eerste experimenten laten zeer positieve resultaten zien en hoogstwaarschijnlijk zijn de baten hiervan hoger dan de kosten.
- Harmoniseer wet- en regelgeving rondom bestaanszekerheid zodat er geen verschillen meer zijn tussen fiscale en sociale wetten waarvan de gevolgen voor burgers niet meer zijn uit te leggen.

Dit soort veranderingen in beleid en uitvoering zullen in mijn stellige overtuiging bijdragen aan het herstel van vertrouwen van mensen in de overheid en de uitvoering in het sociaal domein. Het bieden van echte bestaanszekerheid aan burgers zal dat vertrouwen vergroten. Wanneer die overheid ook nog eens echt haar burgers gaat vertrouwen, zal dat grote winst opleveren. Wie immers wantrouwen zaait, zal wantrouwen oogsten. Maar wie vertrouwen geeft, zal vertrouwen ontvangen.

Tot slot

In het voorgaande heb ik laten zien dat er geen herstel van vertrouwen van burgers in de overheid kan zijn wanneer die overheid haar burgers niet eerst gaat vertrouwen. Tegelijkertijd zal de burger de overheid niet gaan vertrouwen wanneer diezelfde burger niet weet dat de overheid zich inspant om de welvaart in Nederland zo te verdelen dat iedereen een minimale bestaanszekerheid heeft. Een bestaanszekerheid die past bij de welvaart van Nederland. Dat betekent dat die overheid direct of indirect zal moeten zorgen voor een herverdeling van rijkdom en voor een zwaardere belasting van hoge inkomens en van arbeidsloos inkomen of geen ruimte meer bieden om de gevraagde fiscale bijdrage te ontlopen.

Vertrouwen en bestaanszekerheid zijn noodzakelijke voorwaarden voor een stabiele en evenwichtige samenleving en voor het aanpakken van al die crises waarvan de oplossing door achtereenvolgende kabinetten steeds weer voor zich uit is geschoven. Om dat te realiseren zal de overheid en de politiek een ander mensbeeld moeten omarmen. Afscheid nemen van het beeld van de homo economicus en het mensbeeld omarmen dat uitgaat van vertrouwen, zonder uiteraard naïef te zijn. Natuurlijk zijn er mensen die de mazen van de wet opzoeken - of zelfs over de randen van de wet heen gaan. Maar wanneer de overheid duidelijk is over wat wel en niet geaccepteerd wordt en we ervan uitgaan dat veruit de meeste mensen zich aan de regels houden, dan dóén de meeste mensen dat ook. Om Rutger Bregman te parafraseren: doen we dat niet dan belanden we binnen afzienbare tijd in de volgende kinderopvangaffaire. Immers: die affaire is eigenlijk niet meer en minder dan “de oogst van een pervers mensbeeld”. Laten we daar afscheid van nemen en elkaar gewoon vertrouwen. En elkaar bij twijfel het voordeel van die twijfel geven. De wereld wordt er een stuk aangenamer, makkelijker en materieel gezien veiliger door.

Literatuur gebruikt ter inspiratie of als bronnen

Bregman, (2019) R. *De meeste mensen deugen. Een nieuwe geschiedenis van de mens.* Amsterdam (De Correspondent)

Bregman, R, & J. Frederik (2015) *Waarom vuilnismannen meer verdienen dan bankiers.* Amsterdam (De Correspondent)

De Grondwet van Nederland (2006). Amsterdam (Athenaeum – Polak & Van Genneep)

Frederik, J. (2021) *Zo hadden we het niet bedoeld. De tragedie achter de toeslagenaffaire.* Amsterdam (de Correspondent)

Kruiter, H. E. Westerveen, M. Lüschen, E. Blokker, T. Wesselink, S. Meiberg, J. Munneke, Th. Van den Enden, S. Albers & N. Meijaard (2020) *Het grote doorbraak boek. Uit de ellende met eerste klas maatwerk.* Instituut voor Publieke Waarden.

Putters, M. (2022) *Het einde van de BV Nederland. Over de noodzaak van een verhaal voor onze samenleving.* Amsterdam (Prometheus)

Ryan, R.M. & E.L.Deci (2018) *Self-Determination Theory. Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness.* New York/London (The Guilford Press)

Standing, Guy (2014) *The Precariat. The New Dangerous Class.* London (Bloomsbury)

Tjeenk Willink, W. (2021) *Kan de overheid crisis aan? Waarom het belangrijk is om groter te denken en kleiner te doen.* Amsterdam (Prometheus)

Van Geuns, R.C., J. Mak & E. Boonstoppel (red.), (2021) *Van Schulden Naar Kansen. Weten wat werkt.* Bussum (Thoth)

Van Geuns, R.C. (2013) *Every Picture Tells a Story. Armoede: een gedifferentieerd verschijnsel.* Amsterdam (Hoge School van Amsterdam)

Vertrouwen en bestaanszekerheid- wensdroom of noodzaak?’

Dit essay is een uitgebreide versie is van de rede die Roeland van Geuns heeft gehouden bij zijn afscheid als lector Armoede Interventies van de Hogeschool van Amsterdam op 22-9-2022 in Boom Chicago te Amsterdam.

